

HZ. PEYGAMBER'İN TİCARET AHLÂKININ ESASLARI**The Principles of the Prophet Muhammad's Commercial Ethics***Zekeriya GÜLER******Öz**

Hız. Peygamber'in inşa ettiği ahlâk sisteminde öne çıkan ticarî esasların tespitini hedefleyen bu makalede yetkinlik, girişimcilik, işe erken başlamak, dürüstlük ve güvenilirlik, kolaylık göstermek, orta yol izlemek, bencillik, savurganlık ve gösterişli yaşam tarzından kaçınmak gibi evrensel nitelikli ilkelerin vurgulandığı görülmüştür. Ne var ki, söz konusu teorik-pratik ahlâkî esasların varlığını sürdürebilmesi için yasal düzenlemelerle / hukukî müeyyidelerle desteklenmesi gerekir. Zira dünya-ahiret dengesinin kurulup hayatın anlam kazanması buna bağlıdır. Aksi halde güvensizlik, yalan, hile, haksız rekabet, tefecilik, savurganlık, bencillik, kıskançlık, açgözlülük gibi savrulma ve taşkınlıkların sosyal dokuyu bozması ve ekonomik krize yol açması kaçınılmaz olacaktır.

* Bu makaleyi lisans eğitimi aldığımız 1980'li yıllarda şahsıma gönderdiği bir mektupta aktardığı "Tahsili tatil olanın tahsili tatil olur / Tatili tahsil olanın tahsili tahsil olur" kavlini bir mırâ-ı berceste gibi iltizam eden, iktisap ettiği ceza hukuku ve hukuk tarihi nosyonuyla Osmanlı hukuk ve ahlak tecrübesini günümüze taşıyıp öğrencilerine sevdiren ve endazesi bozulan hukuk-ahlak münasebeti karşısında "ihkâk-ı hak ve ibtâl-i bâtl" mücadelesi veren yâr-ı kadîm Mustafa Avcı Bey'e ithaf eder, Rabbimden sağlık-afiyet, bereketli ömür ve semereli faaliyetler dilerim.

** Prof. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, zguler59@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8759-6817.

Makale Gönderim Tarihi/Received: 24.11.2024.

Makale Kabul Tarihi/Accepted: 23.12.2024.

Atıf/Citation: Güler, Zekeriya. "Hz. Peygamber'in Ticaret Ahlâkının Esasları." *ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi* 6, no. 2 (2024): 1176-1200.

"Bu eser, Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License."

Anahtar Kelimeler: Hadis, Ticaret, Ahlâk, Sünnet, Hukuk-Ahlâk İlişkisi.

Abstract

In this article, which aims to determine the prominent commercial principles in the ethical system built by the Prophet (pbuh), it is seen that universal principles such as competence, entrepreneurship, starting work early, honesty and reliability, showing ease, following the middle way, avoiding selfishness, extravagance and ostentatious lifestyle are emphasised. However, for these theoretical and practical moral principles to sustain their existence, they must be supported by legal regulations and sanctions. This is essential for establishing a balance between worldly life and the afterlife and giving meaning to life. Otherwise, deviations and excesses such as distrust, deceit, fraud, unfair competition, usury, extravagance, selfishness, envy, and greed will inevitably disrupt the social fabric and lead to economic crises.

Keywords: Hadith, Commerce, Ethic, Sunnah, Relationship Between Law and Ethics.

GİRİŞ

“Ben, iyi ahlâkı tamamlamak için gönderildim” hadisindeki “iyi ahlâk (husnû'l-ahlâk, sâlihu'l-ahlâk, mekârimü'l-ahlâk)”, tefsir alimi ve ahlâk felsefecisi Râğıb el-İsfahânî'ye (ö. 425/1033 civarı) göre özellikle şu üç şeyi çağırır: Adalet, ihsan ve hikmet. Ona göre bir Müslüman için ulvi yolculuk ilimle başlayıp iffet, sabır ve adaleti hayata geçirmekle devam eder ve nihayet hikmet, cömertlik, hilim ve ihsan ile taçlanır. Zira ilim hikmete, iffet cömertliğe, sabır, hilim ve şecaate sevk ederken, adalet de bütün fiil ve davranışların dengeli olmasına zemin hazırlar.¹ Ayrıca Hz. Peygamber'in ahlâk sisteminde “Allah'ın emrine saygı, yaratıklarına şefkat” ilkesinde şu temel hedef göze çarpar: Bireysel ve toplumsal anlamda bozulma ve çözülmeyi önleyip şahsiyet gelişimini sağlamak. Şüphesiz bu temel

¹ Râğıb el-İsfahânî, *ez-Zer'â ilâ mekârimi's-şer'â*, haz. Ebü'l-Yezîd Ebû Zeyd el-Acemî (Kahire: Dâru's-Selâm, 2007), 84-85.

hedef içinde, Hz. Peygamber'in genel ahlâkının bir parçası olarak onun ticaret ahlâkının esasları bulunmaktadır.

Siyaset ve ahlâk nazariyeleriyle tanınan Mâverdî (ö. 450/1058), dünyanın salâhını “dîn-i mütteba’, sultân-ı kâhir, adl-i şâmil, emn-i âmm, husb-i dâim ve emel-i fesîh” olmak üzere altı esasa bağlar.² O, “dîn ü devlet tev’emân (din ile devlet ikiz kardeş)” sözü gereği yönetimin bekasının din ile, dinin de yönetim ile kuvvet kazandığı görüşüne dikkat çeker. Gerçekten de *dünyanın salâhı* tabirindeki *salâhın* “hukûkullah ile birlikte hukûku’l-ibâda riayet etmek” anlamında kullanılması, söz konusu esaslara yüklenen fonksiyonu göstermesi açısından önemlidir. Esasen hukuk ile ahlâk arasında bir lâzım-melzûm (mülâzemet) ilişkisi vardır. Mânevî-viddânî karakteriyle ahlâk, pedagojik yöntemle bireysel ve toplumsal anlamda bozulma ve çözülmeyi önler. “Bozulma” ve “çözülme”nin birey ve topluma zarar vermesi durumunda ise hukuk müdahale edip müeyyide uygular.

Yasalarla tanzim edilen ve yürürlükte bulunan pozitif hukukta,³ özel hukukun bir dalı olan ticaret hukukunun örf ve âdet kurallarını dikkate aldığı açıktır.⁴ Ticaret hukukunun ilke ve kuralları arasında adalet, iyi niyet, dürüstlük,

² Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Bağdâdî Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* (Dâru mektebeti'l-hayât, 1986), 133. İbarenin orijinal metni:

اعْلَمُ أَنَّ مَا يَهْ تَصْلُحُ الدُّنْيَا حَتَّى تَصْبِرَ أحوَالَهَا مُنْتَظِمَةً وَأُمُورُهَا مُلْتَمِئَةً سَبْتَهُ أَشْيَاءٌ هِيَ قَوَاعِدُهَا وَإِنْ تَفَرَّعَتْ وَهِيَ دِينَ مُتَّبَعٌ وَسُلْطَانٌ قَاهِرٌ وَعَدْلٌ شَامِلٌ وَأَمْنٌ عَامٌّ وَحَصْبٌ دَائِمٌ وَأَمَلٌ فَسِيحٌ.

³ Burada konuya dair şu tespite yer vermekte fayda vardır: “Hukuk ve ahlâk ayrımının doğal sonucu “pozitif hukuk-ideal hukuk” ayrımıdır. Temelini Ortaçağ Katolik düşüncesinin oluşturduğu tabii hukuk yaklaşımına bağlı Batı hukuku, ilerleyen süreçte dinden ve diğer sistemlerden bağımsız bir hukuk geliştirmiş, bu bağlamda hukuk ve ahlâk arasında bağ olmadığına dair görüşler pozitivistler başta olmak üzere birçok hukukçu tarafından savunulmuştur.” Bk. Asım Cüneyd Köksal, *Fıkıh Usulünün Mahiyeti ve Gayesi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2021), 299, 302; Hatice Atalay, “Hukuk-Ahlâk İlişkisi Bağlamında İslâm ve Türk Hukukunda Ticarî Ahlâk İlke ve Kuralları,” Yüksek Lisans Tezi (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2023), 20.

⁴ Nitekim Türk Ticaret Kanunu'nun 1. maddesinin 2. fıkrasında ‘Mahkeme, hakkında ticari bir hüküm bulunmayan ticari işlerde, ticari örf ve âdete, bu da yoksa genel hükümlere göre karar verir.’ diye örf ve adeti hükme esas kabul eder. 2. madde ise ‘Ticari örf ve âdet’ başlığıyla tanzim edilmiş olup örf ve adetin ticaret hukukunda uygulanabilirliğini ele alır.

irade serbestisi veya haksız rekabet yasağı, stokçuluk yasağı, fahiş fiyat yasağı, basiretli-tedbirli bir iş adamı misali davranma yükümlülüğü gibi ahlâk temelli yasal düzenlemelerin yer alması da bunu gösterir. Nitekim pek çok hukukçu tarafından ahlâk kurallarının hukukta hassas bir terazi vazifesi gördüğü, hemen tüm temel hukuk kaidelerinin örf ve adet kurallarından türediği, bunların zaman içinde kodifiye edilip kanunlaştırıldığı, hukukun toplumun tekamülünü yansıtan bir ayna durumunda olması gerektiği, toplumların hayatında kökleşmiş meşru örf ve adetlere dayanmayan hukuk kurallarının uzun süre yürürlükte kalamayacağı, meşru örf ve adetlerden kendini uzaklaştıran bir hukuk sisteminin kendi otoritesini zayıflatacağı,⁵ toplumun ahlâkî görüşlerine uymayan kanunların konulmaması gerektiğinden kanun koyucunun maşerî vicdandan gelen esasları her zaman göz önünde bulundurmada zorunda olduğu ve bir toplumun ahlâkî görüşlerine uymayan bir kanunun o toplumun hakiki malı olamayacağı ifade edilir.⁶ Bir misal olarak, dostluğun tanık beyanına etkisi konusunda fıkıh kitaplarından ziyade, özellikle ahlâk kitaplarında ele alınmış olan bir ahlâk normunun Mecelle (md.1701) hukuk normuna dönüşerek somutlaştığı görülür.⁷

Doğrusu İslâmiyetin kendi değerler dünyasından kaynaklanan örf ve âdetlerin yaşatılması da Müslüman toplumdan beklenir. Son devir tefsir âlimi Elmalılı Muhammed Hamdi (ö. 1942), “Sen af yolunu tut, iyiliği (urf/maruf) emret, kendini bilmezlerle aldırma!”⁸ meâlindeki âyet üzerine şu yorumu yapar: “Bu âyet

⁵ Bkz. Muhammed Sulu, “Ticaret Hukukunun Kaynağı Olarak Ticari Örf ve Adet Üzerine Bazı Değerlendirmeler,” *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9, no. 1 (2022): 217, 233, 237.

⁶ Bkz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Türk Medeni Hukukunun Umumi Esasları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1951), 12-13; Hatice Atalay, “Hukuk-Ahlâk İlişkisi Bağlamında İslâm ve Türk Hukukunda Ticarî Ahlâk İlke ve Kuralları,” 12.

⁷ Bkz. Mustafa Avcı, “Mecelle’ye Göre Dostluk ve Düşmanlığın Tanıklığa Etkisi,” *Akademiar Dergisi*, no. 6 (2019): 187.

⁸ el-A’râf 7/199. “İyilik” anlamında *urf/maruf*; “iyilik olarak bilinen ve benimsenen şey” (bkz. *Rağîb el-İsfahânî, el-Müfredât fi garîbi'l-Kurân*, haz. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Dımaşk: 1412), “arf” md.) ve “İnsan ilişkilerinde ahlâkî erdemlerden kolaylık yolunu seçmek, başkalarını külfet ve meşakkate sokacak tutum ve davranışlardan, beklentilerden uzak kalmak” (bkz. Ebu’l-Kâsım Mahmûd el-Hârizmî Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fi Vücûhi’t-Tevîl*, haz. Mustafa Hüseyin Ahmed (Menşûrâtü’l-belâğa, 1947, 2:110) anlamında kullanılır.

ilm-i ahlâk ve teşrî-i siyaset nokta-i nazarından o kadar cemiyetli bir düsturdur ki dekâyık ve tefrîâtını ta'dâd ve ihsâ mümkün değildir."⁹ Meşhur sahâbî Abdullah İbn Mes'ûd'un şu sözü, örf ve âdetin İslâm geleneğindeki yerini belirlemesi açısından önem arz eder: "Müslümanların iyi gördüğü Allah katında da iyidir, onların kötü gördüğü Allah katında da kötüdür."¹⁰ Erbâbınca câlib-i dikkat bulunmuş olmalı ki bu sözün "Âdet muhakkemdir, yani hüküm-i şer'îyi ispat için örf ve âdet hakem kılınır..." (*Mecelle*, md. 36) ve "Âdet ancak muttarid yahut galip olduktan muteber olur" (*Mecelle*, md. 40) ve "İtibar gâlib-i şâyi'a olup nâdire değildir" (*Mecelle*, md. 41) kaideleriyle kanunlaştırıldığı görülmektedir. Mesela örfte "bir sanatkârdan sanatıyla ilgili bir şeyi imal etmesini istemek, sanatkâra siparişte bulunmak" mânasına gelen ve *Mecelle*'de (md. 124) "bir şey yapmak üzere ehl-i san'at ile akd-i mukâvele etmek" diye tarif edilen "istisnâ' akdinin örfte dayanılarak câiz kılındığından hareketle akdin, ancak ısmarlanması örf haline gelmiş şeylerde geçerli olacağı ifade edilmiştir. İstisnâ' akdi esas itibarıyla örfte dayalı bir istisnâ ile meşrû kılındığından bir dönemin örfü esas alınarak belirlenmiş hükümlerin zamanın değişen şartlarına göre değişmesi işin mantığı gereğidir."¹¹

Hukuk-ahlâk ilişkisine dikkat çeken bu girişten sonra, ahkâm-ı şer'iyenin ikinci kaynağı olan sünnet ve hadislerde tespit edilebilen ticarî ahlâkın temel esasları maddeler halinde belirlenip kısa açıklamalar yapılacaktır.

Elmalılı ise "örf ile emret" âyetini, "emrettiğin fiil örf olsun, kitâbullahda veya kendini bilir zevi'l-ukûl nezdinde mâruf, yani yapılması lâzım ve vücûdu ademinden hayırlı olduğu itiraf edilir güzel, müstahsen bir fiil bulunsun" diye açıklar. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021), 3:215.

⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 3:216.

¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Kahire: 1313), 1:379; İsmail b. Muhammed el-Cerrahi Aclûni, *Keşfu'l-hafâ ve muzîlu'l-ilbâs amme's-tehera mine'l-ehadis ala elsineti'n-nâs* (Kahire), 2:263.

¹¹ Hamza Aktan, "İstisnâ'," *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 23 (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 393-396.

I. BİLGİ TEMELLİ TİCARET TECRÜBESİNE SAHİP OLMAK

Çarşı-pazarda alım satım ahkâmını bilmeyen kimselere sitem eden Halife Ömer'in (r,a) şu uyarısı oldukça anlamlıdır: "Yalnızca dinî konularda bilgisi iyi olanlar pazarımızda alım satım yaparlar!"¹² Bu demektir ki, ticarî hayatın bereketli olması, yeteri kadar ilmihal bilgisi ve bilinç yanında pratik tecrübeye bağlıdır. Esasen bilgi, bilinç ve tecrübeden uzak bir ticari hayat, ekonominin krize sürüklenmesi ve toplumsal anlamda kıyametin kopması demektir. Nitekim Rasûl-i Ekrem şu uyarıda bulunur: "Malın çoğalması, ticaretin yaygınlaşması, ilim (yollarının, kaynaklarının) zuhur etmesi, alım satım esnasında adamın "hayır, filan tüccara danışayım" diyerek büyük bir mahallede/piyasada (güvenilir) kâtibin aranıp da bulunamaması kıyametin alametlerindedir."¹³

Bilindiği gibi iş dünyasında yatırım kararlarının alınabilmesi için fizibilite etüdü diye bir ön çalışma veya bir durum değerlendirmesi vardır. Buna göre fizibilite, kesin bir yatırım kararı almadan önce, girişimcinin yapmayı düşündüğü yatırımla ilgili olarak sistemli ve analizlere elverişli olarak bilgi toplayıp rapor hazırlama aşaması demektir. Nasıl yöntem olarak bu tür maddi-tekniğin araştırma ihtiyacı duyuluyorsa, bahse konu olan yatırım teşebbüsünün, iş ve muamelenin ilmihali, yani fikhî hükmü ve ahlâkî boyutu mutlaka araştırılmalı ve tatbik edilmelidir. Bu konuda bilinçli ve duyarlı olup "ta'lil ba'de'l-vukû (olan bir şeye sonradan uygun bir sebep arayışı)" gibi bir yola tevessül edilmemelidir. Meşhur hadis âlimi İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) işaret ettiği gibi, bu yüzden haddini bilip soruşturan iffetli câhil, fâsık âlimden evla görülür. Zira afif insanın vera ve takva anlayışı, bilgisizce hüküm vermesini engelleyerek onu araştırmaya ve soruşturmaya sevk eder.¹⁴ Aksi halde haramdan veya haram

¹² Ebu İsa Muhammed Tirmizi, *Sünen* (İstanbul: 1992), "Salât," 352; "Vitr," 21. Cümlelerin orijinal metni:

لَا يَبِغُ فِي سَوْقِنَا إِلَّا مَنْ قَدْ تَفَقَّهَ فِي الدِّينِ

¹³ Bkz. Ebû Abdîrrahman Ahmed Nesâî, *Sünen* (Beyrut), "Büyü," 3.

¹⁴ Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, haz. Bin Bâz, Muhammed Fuâd Abdülbâkî ve Muhibbüddîn el-Hatîb (el-Mektebetü's-Selefiyye, 1379), 13:243. Söz konusu ifadenin orijinal metni:

لكن إذا دار الأمر بين العالم الفاسق والجاهل العفيف فالجاهل العفيف أولى لأن ورعه يمنعه عن الحكم بغير علم فيحمله على البحث والسؤال

şaiibesinden kaçınıp rızkı temiz ve helâl yoldan sağlamak kolay olmaz. Halbuki her mümin, temiz ve helâl kazanç yolu aramak, şüpheli şeylerden kaçınıp dinini, şeref ve haysiyetini korumakla yükümlüdür. “İnsanlara öyle bir zaman gelir ki, kişi malı helâlden mi, haramdan mı aldığına aldırmaz”¹⁵ hadisi, maişet temini konusunda şüpheli şeylerden kaçınıp nezih bir hayat yaşamaya sevk eder. Ayrıca hadisler,¹⁶ duaların kabul görüp görmemesinin, rızkın helal olup olmamasına bağlı olduğunu öğretir.

II. GİRİŞİMCİLİK

Bilindiği üzere ticaret, ziraat ve sanat üç ana kazanç yoludur. “Rızkın onda dokuzu ticarettedir. Onda biri ise sığır-deve gibi büyükbaş ve koyun-keçi gibi küçükbaş hayvanlardadır”¹⁷ hadisi, ticaretin büyük bir rızık kapısı olup, onun diğer kazanç yollarından daha faziletli olduğunu ifade eder.

Aslında bu kazanç yollarından hangisi olursa olsun, girişimcilik ruhu ile meydana gelen kazanç, en faziletli geçim yolu sayılır. İnsanın değerini belirleyen kriter de onun sa'yü gayreti, yani emeğidir. Hadislerde, dışardan mal getiren girişimcinin rızık temini peşinde olduğu, karaborsacının ise laneti hak ettiği ifade belirtilmiştir¹⁸. Yine *karz-ı hasen* salih amel görülmüş, buna mukabil faiz yemek ve tefecilik yapmak ise büyük günahlar arasında sayılmıştır.

Ayrıca çalışmayan, üretime katkıda bulunmayan, başkalarına yük ve külfet olan insan, onun şu sitemini hak etmiş olur: “Sizden birinizin ipini sırtına alıp bir demet odun getirerek satması ve böylelikle Allah'ın bununla onun şerefini koruması, halktan istemesinden daha hayırlıdır. (Kim bilir, belki de bir şeyler)

¹⁵ Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Camiu's-sahih* (İstanbul: 1979), “Büyü,” 7, 23.

¹⁶ Ebu'l-Huseyn b. Haccac el-Kuşeyri en-Nisabûri Müslim, *es-Sahih* (Kahire: 1955), “Zekât,” 64; Tirmizî, “Tefsîr (sûre: 2),” 36; Ebu Muhammed Abdullah Dârimi, *Sünen* (Kahire: 1987), “Rikâk,” 39; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2:328; Ayet: el-Bakara, 2/172.

¹⁷ Muhammed Abdurraûf Münâvî, Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi's-Sağîr min Ehâdisi'l-Beşîri'n-Nezîr (Mısır: 1356), 3:244-245.

¹⁸ Ebû Abdillâh Muhammed el-Kazvini İbn Mâce, *Sünen* (Kahire: 1952), “Ticârât,” 6; Dârimî, “Büyü,” 12.

verilir (minnet altında kalınır) veya (hiçbir şey) verilmez (zillete maruz kalınır)."¹⁹ Hz. Ali "Zenginın sevap kazanmak için fakire tevazu göstermesi güzel bir haslettir. Ondan daha güzel olanı ise fakirin Allah'a güvenerek zengine el-avuç açmamasıdır"²⁰ derken, bir müminin zillete maruz kalmaması gerektiğini vurgulamış olur.

Bu itibarla, dilenmenin yalnızca şiddetli yoksulluk içinde kıvranan, ağır borç yükü altında ezilen ve diyet (mağdura veya yakınlarına ödenen mal) ödeyecek kişiler için câiz ve mümkün olduğu ifade edilir.²¹ Bu konuda, Medinelı yedi tâbiîn fakihinden biri olan Saîd b. Müseyyib'in (ö. 94/713) "Mesleğini bırakıp cami ve mescidden ayrılmayan ve kendisine verilenı kabul ederek hayatını sürdüren kimse dilencilikte ısrar etmiş demektir"²² şeklindeki uyarısı ile meşhur zâhid ve muhaddis İbrahim b. Edhem'in, "Nasıl sabahladın?" diye kendisine sorulan suâle "Nafaka sorumluluğumu benden başkası taşımadığı müddetçe iyiyim"²³ diye verdiği cevap yeterli görülmelidir.

Burada, ticarî-iktisadî teşebbüslerin saldırgan gayr-i müslim unsurlar üzerindeki etkisine işaret edilebilir. Zira ticarî faaliyetlerinin boykot edilmesi, onların ekonomik güçlerini zaafa uğratıp barışa katkı sağlayacağından stratejik görülmelidir. Nitekim Muhammed Hamidullah'ın (ö. 2002) belirttiği üzere Hz. Peygamber'in, Mekke'den hicret eden sahabenin bütün menkul-gayrimenkul mallarını gasp eden Mekkeli müşriklerle ilişkilerde savaş yolunu seçmek yerine ekonomik baskı uygulama cihetine gittiği görülür. Zira Mekkeli müşriklerin, gerçekleştirdikleri ticarî faaliyetleriyle Mısır, Suriye, Irak gibi memleketlerden elde ettikleri gelirleri İslâm aleyhine silah olarak kullandıklarından bu ticarete

¹⁹ Buhârî, "Müsâkât," 13.

²⁰ Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, 2:374.

²¹ Tirmizî, "Zekât," 23.

²² Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, haz. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrut: 2000), 322. İbarenin orijinal metni:

مَنْ لَزِمَ الْمَسْجِدَ وَتَرَكَ الْجِرْفَةَ وَقَبِلَ مَا يَأْتِيهِ فَقَدْ أَخْفَتَ فِي السُّؤَالِ

²³ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî İbn Ebi'd-Dünyâ, *Islâhu'l-mâl*, haz. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: 1993), 133 (no: 510). İbarenin orijinal metni:

قَالَ رَجُلٌ لِإِبْرَاهِيمَ بْنِ أَدْهَمَ كَيْفَ أَصْبَحْتَ؟ قَالَ بِخَيْرٍ مَا لَمْ يَحْمِلْ مُؤْتِي غَيْرِي

engel olunması gerekiyordu. Bu sebeple Mekkeli ticaret kabilelerinin kuzey yolundan geçmesi engellendi. Bu süreç sonunda yaşanan ekonomik kriz sebebiyle Mekkeliler de Medine site devletiyle cepheleşmeyi bırakmak zorunda kaldı.²⁴

III. İŞE ERKEN BAŞLAMAK

“Allahım, ümmetinden erken kalkanların işlerine bereket ver!”²⁵ hadisini nakleden râvi Sahr el-Gâmidî'nin (r.a) dile getirdiği şu bilgi ve tecrübe konuya açıklık getirir: “Peygamber (s.a) bir keşif kolu veya bir ordu gönderdiği zaman günün ilk saatlerinde gönderirdi. Sahr (râvi kendisini kasteder) tüccar bir adamdı. Ticaret için bir kimseyi (veya kervanını) gönderdiğinde sabahın ilk saatlerinde gönderirdi. Bundan dolayı da mal ve serveti çok oldu.”

Hadiste geçen “bereket” kelimesi, *ziyâde, nemâ, rağbet, devam, genişlik, bolluk, çok, mebzûl, hayır, felâh, saadet ve kesintisiz nimet mânalarına gelir*. “Allah bereket versin!” cümlesi, bir şeyin artmasını temenni yerinde kullanılır. Malı ucuza satarak sürümden kazanmak, dürüst davranıp yumuşaklık ve kolaylık göstererek müşteriye memnun etmek birer bereket vesilesidir. Söz konusu hadis çarşı-pazarın, atölye ve iş yerlerinin erken açılıp zaman tanzimini teşvik ettiğinden iktisadî, ticarî vs. faaliyetler için sabah erkenden işe başlamak, dinî hüküm bakımından sünnet/müstehap sayılmıştır.

IV. DÜRÜST VE GÜVENİLİR OLMAK

Hız. Peygamber'in, düşmanlarının bile güvenini kazanarak “Muhammedü'l-Emîn” diye anılıp “Hilfu'l-fudûl” üyesi olması, Akabe Biatları'nda öne çıkan sadakat sözleşmesi, Medine'de Ensar ile Muhacirler arasında kurulan kardeşlik akdi (muâhât) ile çeşitli gruplarla gerçekleştirilen Medine vesikası, konunun önemini gösteren birkaç örnekten ibarettir. Ayrıca “Doğru sözlü, dürüst ve güvenilir tacir, peygamberler, sıddıklar ve şehitlerle beraberdir”²⁶ hadisinin verdiği müjde ve Veda Hutbesi'nde doğru, dürüst ve güven veren bir kişilik inşasına yapılan vurgu, tacirin nasıl bir kişilik sahibi olması gerektiğini öğretmesi

²⁴ Bkz. Muhammed Hamidullah, *İslâm'a Giriş*, çev. Cemal Aydın (Ankara: 1996), 102-103.

²⁵ Tirmizî, “Büyü,” 6; İbn Mâce, “Ticârât,” 41; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1:154.

²⁶ Tirmizi, “Büyü,” 4; İbn Mâce, “Ticârât,” 1; Dârimî, “Büyü,” 8.

bakımından calib-i dikkattir. Ne var ki bu müjdeye nail kılan işin, pek de kolay olmadığını düşündürmektedir. Zira namuslu iş yapan, doğru, dürüst ve güvenilir tüccarın, sayı bakımından her zaman azınlıkta kaldığı müşahede edilmektedir. Nitekim Yüce Kur'an, Dâvud Peygamber'in bir dava münasebetiyle söylediği sözü kısaca ederken şöyle buyurur: "Doğrusu ortakçılardan çoğu, birbirlerinin haklarına tecavüz ederler. Yalnız iman edip iyi işler yapanlar müstesna. Bunlar da ne kadar az!"²⁷ "Alışverişte aldatan benden değildir"²⁸ gibi hadis metinlerindeki "aldanma/aldatma (gışş, tağrîr, hılâbe, hud'a)" kelimesinde "bir kimseyi kasıtlı olarak yanıltıcı söz ve davranışlarla etkileyip onu akdi yapmaya razı etme" anlamı vardır. "Beldelerin Allah'a en sevimli olan mekânları mescitlerdir. Beldelerin Allah'a en sevimsiz mekânları ise çarşılardır"²⁹ hadisi üzerine *Sahîh-i Müslim* şârihi Nevevî (ö. 676/1277), en sevimsiz mekânın çarşı olmasını orada sıkça işlenen hile, aldatma, kandırma, faiz, yalan yemin, sözünde durmama, güven vermeme, kulluktan gaflet, hırs ve tamahkârlık gibi günahlara ve haram kazanç yollarına bağlar.³⁰ "Kim nefsinin cimrilik ve bencilliğinden korunmayı başarır ise işte kurtuluşa erecekler onlardır"³¹ âyetinde zikredilen "şuhh" kelimesi üzerine "insanın kendisini alçaltacak kadar mal ve servete düşkün olup onu paylaşmaması"³² diye getirilen açıklama da söz konusu tehlikeye işaret eder.

Hz. Ömer şöyle der: "Öyle bir kişinin namazı ve orucu sizi aldatmasın! Ki o, konuştuğunda yalan söyler ve kendisine bir şey emanet edildiğinde hıyanet eder!"³³ Bu demektir ki, iş ve ticaret hayatında yalan söyleyen, maddi-manevi emanete riayet etmeyen bir insan, gerçek anlamda namaz kılamamış ve oruç

²⁷ Sâd, 38/24.

²⁸ Müslim, "Îmân," 164; Tirmizî, "Büyü," 74; İbn Mâce, "Ticârât," 36; Süleyman b. Eş'as es-Sicistani Ebu Dâvûd, *Sünen* (İstanbul: 1981), "İcâre," 50; Dârimî, "Büyü," 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2:242.

²⁹ Müslim, "Mesâcid," 288.

³⁰ Bkz. Ebu Zekerriyya Muhyiddin Yahya Nevevi, *Sahîhu Muslim bi şerhi'n-Nevevi (el-Minhac fi şerhi Sahih-i Müslim)*. (Müessesetü Kurtuba, 1991), 5:240.

³¹ el-Haşr, 59/9; et-Teğâbün, 64/16.

³² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4:505.

³³ Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer es-Sâmerrî Haraiti, *Mekârimü'l-ahlâk ve Meâlîhâ ve Mahmûdu Tarâikihâ* (Kahire: 1999), 185 (hadis no: 556).

tutamamış olduğundan, bireysel ve toplumsal hayatında ibadetlerinin semeresini görememiş ve itibarını yitirmiş olur. *Dürüst ve Güvenilir Olmak* başlığı altında ifade edilmelidir ki, işçi-işveren haklarına riayet etmemek, emek ve alın terini sömürüp çalışanı mağdur etmek hayasızlıktır. Zira imanın şubelerinden biri olan haya, iffetten doğar. “Haya imanın tamamlayıcı bir parçasıdır.”³⁴ anlamındaki hadiste geçen haya kelimesi, “Çirkin şeylerden kaçınmaya sevk eden ve hak sahibinin hakkı konusunda kusur ve taksirden, yani her türlü hukuk ihlalinden meneden ahlâkî bir tavır ve afif bir duruş”³⁵ diye tarif edilir.

Esasen, ticarî ilişkilerdeki tutum ve davranış biçimleri, ferдин iç dünyasının dışı vurumu demektir. Doğruluk ve dürüstlük, takva sahibi bir kul olmanın da işaretidir. *Takva*, büyük günahlardan (kebâir) kaçınmak, görev ve sorumlulukların bilincinde olmak demektir. Yüce Kur’an, maddi-manevi imkân ve nimetlere erişebilmek için takva bilincini hatırlatır: “O ülkelerin halkı iman ederek görev ve sorumlulukların farkında olsalardı (takvâ/ittikâ), elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık (...)”³⁶ Söz konusu “gökyüzü ve yeryüzü nimetleri” ile başta su kaynakları, temiz hava, orman, ziraat ve hayvancılık gibi imkanlarla birlikte yaşanan bereket ve bolluk, huzur ve saadete işaret edildiği açıktır.

V. ÖLÇÜ VE TARTIDA TİTİZ DAVRANMAK

Bir mümin için ticarete gözetilen gaye, ne pahasına olursa olsun kazanmak değil, helâl-haram titizliği gösterip meşru kârla yetinerek geçim yolu sağlamak olmalıdır. Bu itibarla ölçü (mikyâl) ve tartı (mîzân) kelimeleri, sosyo-ekonomik hayatın dengeleriyle, piyasa şartları ve standartlarıyla oynanmaması gerektiğini düşündürmelidir. Nitekim Rasûl-i Ekrem, “Tarttığınız zaman ağır tartın”³⁷ buyurarak müşteri lehine bir çığır açmak istemiştir. Esasen bu hadisin açtığı bereketli çığırın ilham kaynaklarından biri, bolluk içinde yaşayan Medyen ve Eyke halkının kurduğu zulüm, vurgun, soygun, talan düzeninden ve yolsuzluk

³⁴ Buhârî, “Îmân,” 16, “Edeb,” 77; Müslim, “Îmân,” 57-59.

³⁵ Hadisin açıklaması ve “haya”nın tanımı için bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1:74-75.

³⁶ el-A'râf, 7/96.

³⁷ İbn Mâce, “Ticârât,” 34. Hadisin açıklaması için bkz. Zekeriyâ Güler, *40 Hadiste İş ve Ticaret Ahlakı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022), 101-102.

ekonomisinden vazgeçirmeye çalışan Şuayb Peygamber'in öğütlerini kısaca eden şu âyetler olmalıdır:

"Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. Onlara şöyle dedi: "Kavmim! Allah'a kulluk ediniz, O'ndan başka tanrınız yoktur. Ölçüyü, tartıyı eksik tutmayınız. Ben sizi maddî bakımdan iyi bir durumda; bolluk/refah içinde görüyorum; ama doğrusu hakkınızda kuşatıcı bir azap gününden de korkuyorum. Kavmim! Ölçüyü, tartıyı adaletle tam yapın; insanların mallarının değerini düşürmeyin, yeryüzünde bozguncular olarak dolaşmayın. Eğer müminseniz Allah'ın kalıcı nimeti sizin için daha hayırlıdır. Ben sizin üzerinizde bir muhafız değilim." Kavmi ise "Şuayb! Atalarımızın taptığı putlardan yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi sana ibadetin mi emrediyor? Oysa sen akıllı ve mantıklı birisin!" dediler. Şuayb da onlara şöyle dedi: "Kavmim! Bir de şöyle düşününüz: Ya benim, rabbimden açık bir delilim varsa ve O bana tarafından güzel bir nasip vermişse! Size yasakladığımı kendim yaparak çelişkiye düşmek istemiyorum. Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Fakat başarmam Allah'ın yardımına bağlıdır. Yalnız O'na dayanıyor ve O'na yöneliyorum."³⁸

Günümüz şartlarında özellikle bencil ve muhteris karakterlerin, rekabet hakkını kötüye kullanarak piyasayı manipüle eden simsar, stokçu ve fırsatçıların, Hz. Şuayb'ın "insanların mallarının değerini düşürmeyin" diye uyardığı, para dahil birçok "şey"i noksanlaştırıp çalan, hoyratlık ve soygunculuk yapan kavminin gördüğü ceza ve yaşadığı felaketten ibret dersi çıkarmaları gerekir.

VI. ALIM SATIMDA KOLAYLIK SAĞLAMAK

Şu hadisleriyle Rasûl-i Ekrem, Allah'ın rızasını kazanmak için ticarî muamelelerinde kolaylık prensibini uygulayan, nazik ve cömert davranan bir insan için rahmet niyazında bulunmuş ve bağışlanacağı müjdesini vermiştir:

"Satarken, satın alırken, alacağını isterken (ve borcunu öderken) kolaylık gösteren bir adama Allah rahmetini ihsan buyursun!"³⁹ "Kim güç ve sıkışık

³⁸ Hûd, 11/84-88.

³⁹ Buhârî, "Büyû," 16; İbn Mâce, "Ticârât," 28; Muvatta', "Büyû," 100.

vaziyette olan bir kimsenin borcunu erteler veya hafifletir ise, Allah da kendi gölgesinden başka hiçbir gölgenin olmayacağı mahşer gününde arşın gölgesi altında onu gölgelendirir.”⁴⁰ “Allah Teâlâ sizden önceki ümmetlerden bir kişiyi bağışladı. Çünkü o sattığı zaman kolaylaştırır, satın aldığı anda kolaylık gösterir ve borçludan alacağını isterken kolaylığı tercih ederdi.”⁴¹

Şüphesiz ödeme imkânı var iken borcunu geciktirmek doğru değildir. Hatta Hz. Peygamber’in, ödeme imkânı olan borçlunun borcunu geciktirmesinin zulüm olduğunu ifade eden hadisleri vardır.⁴² Ancak borcunu ödeme konusunda iyi niyetli ve ciddi olmasına rağmen, çaresiz insanlara kolaylık göstermek bir erdemdir. Darda olan bir borçluya süre tanıyıp onu rahatlatmak, ödeyemeyecek durumda olanın borcunu bağışlamak “insanı yaşat ki devlet yaşasın” anlayışı gereği hayırlı bir davranıştır. Nitekim Osmanlı Devleti’ndeki zimem defteri uygulaması, bu konuda güzel bir örnek teşkil eder. “Veresiye defterindeki borçların ödenmesi” demek olan bu medeniyetin temelinde Yüce Kur’an’ın şu beyanı olmalıdır: “Eğer borçlu darlık içinde ise, eli genişleyinceye kadar ona süre tanımak gerekir. Eğer anlarsanız bunu sadakaya saymak sizin için daha hayırlıdır.”⁴³ Şu hadis de bu âyetin açıklaması gibidir: “Allah’ın, kıyamet gününün keder ve sıkıntılarından kurtarması kimi sevindirirse, borcunu ödeyemeyene süre tanısin veya bir kısmını silsin!”⁴⁴ Ayrıca satın aldığı mal ve eşyadan memnun olmayan müşteriden gelen bir talep olarak *ikâle*, yani karşılıklı rıza ile akdi sona erdirme işlemi de *Alım Satımında Kolaylık Sağlamak* kapsamında düşünülmelidir.

VII. RIZIK ARAYIŞINDA ORTA YOL İZLEMEK

Her şeyden önce orta bir yol izleyip temiz ve helâl rızık peşinde koşmak, stres ve telaştan uzak durmak, hilim ve teenni ile hareket etmek, ihtiras ve haksız

⁴⁰ Müslim, Zühd, 74; Tirmizî, “Büyû,” 65; İbn Mâce, “Sadakât,” 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1:327.

⁴¹ Tirmizî, “Büyû,” 74; Nesâî, “Büyû,” 104; İbn Mâce, “Ticârât,” 28.

⁴² Bk. Buhârî, “İstikrâz,” 12, “Havâlât,” 1; Müslim, “Müsâkât,” 33; Ebû Dâvûd, “Büyû,” 10; Tirmizî, “Büyû,” 66; İbn Mâce, “Sadakât,” 8. Hadisin açıklaması için bkz. Güler, *40 Hadiste İş ve Ticaret Ahlakı*, 155-157.

⁴³ el-Bakara, 2/280.

⁴⁴ Müslim, “Müsâkât,” 32.

rekabet hallerinden uzak durmak, mümin bir şahsiyet için kaçınılmaz bir durumdur. İlâhî yasaya (sünnetullâh) aykırı birer tutum ve davranış demek olan ifrat ve tefrit gibi iki uç arasındaki orta yol, insanın duygu, düşünce, hareket ve davranışlarındaki denge ve itidal çizgisi demektir. Şüphesiz bu denge ve itidal çizgisi, alışkanlığa dönüşüp refleks haline gelmesiyle birlikte fazilet (erdem) adını alır.

“Sağlık, emniyet ve yeterli erzak” imkânın dünyaya bedel bir nimet⁴⁵ olduğu gerçeğini öğreten Rasûl-i Ekrem'in, “İsraf etmeyerek, kibir ve gurura kapılmayarak yiyiniz, içiniz, giyiniz ve tasadduk ediniz.”⁴⁶ şeklindeki talimatı, gereksiz tüketim ve dengesiz harcamaların önlenmesine yönelik birer uyarı niteliği taşımaktadır. Bu demektir ki gerek şahsi mal gerek herkesin ortak olduğu bir nimet üzerinde “keyfe mâ yeşâ” bir tasarrufta bulunmak kabul edilemez. Zira şahsi mal ve ortak nimetler, geçici birer emanet olup görev ve sorumluluk bilinciyle korunmalıdır. Nitekim can, namus, özel mülk ve malların dokunulmaz olduğunu ifade eden ve bunları koruma uğrunda mücadele ederek ölümü göze alan kimseleri *şehid* diye niteleyen hadisler⁴⁷ bu noktaya işaret eder.

Esasen rızık arayışında orta yolu takip edebilmek için rızkı veren Yaratıcı'ya tevekkül şartı aranır. *Tevekkül*, Allah'a karşı tam bir güven, samimiyet ve teslimiyet içinde olmak, rızkı verenin yalnızca Allah olduğu iman ve şuuruyla hareket etmek demektir. Tembellik, yoksulluk ve acizlik, tevekkülün esprisiyle bağdaşmadığı gibi, onun için bir mazeret de teşkil etmez. Halife Ömer, bir gün Yemenli bir grup insanla karşılaşmış, onlara: “Sizler kimlersiniz?” diye sormuş. Onlar da: “Biz mütevekkilleriz” diye cevap vermişler. Bunun üzerine Hz. Ömer onlara: “Hayır aksine siz müteekkil (yiyici, insanların sırtından geçinen) kimselersiniz. Size mütevekkillerin hallerini anlatayım: Tohumu toprağa atar ve Rabbine güvenerek neticeyi O'na havale eder.”⁴⁸

⁴⁵ Tirmizî, “Zühhd,” 34; İbn Mâce, “Zühhd,” 9.

⁴⁶ Buhârî, “Libâs,” 1; Nesâî, “Zekât,” 66; İbn Mâce, “Libâs,” 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2:181. Hadisin açıklaması için bkz. Zekeriya Güler, *40 Hadiste İş ve Ticaret Ahlakı*, 119-120.

⁴⁷ Buhârî, “Mezâlim,” 33; Ebû Dâvûd, “Sünnet,” 29; Tirmizî, “Diyât,” 21; Nesâî, “Tahrîm,” 23; İbn Mâce, “Menâsik,” 76.

⁴⁸ Ebû Bekir Ahmed Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, haz. Muhammed es-Saîd Zağlûl (Beirut: 1990), 2:81.

“Esbâba tevessül, mâni-i tevekkül değildir” ilkesi gereği, rızık temini için gösterilen teşebbüs, gayret ve çaba, tevekküle engel olmaz. Bu sebeple kul, Yüce Yaratıcı ile iletişimini canlı tutmalı, tedbir-i beşerîyi yerine getirip takdir-i ilâhîye rıza göstermeli, kendisi için takdir ve tayin edilen rızkın mutlaka geleceğine inanmalı, rızkını helâl yoldan sağlama kararlılığı göstermelidir. Aksi halde, “Ben bu servete yalnız kendi bilgim sayesinde kavuştum!”⁴⁹ diyen Kârûn’un; kendinde varlık gören, zulmeden, aldanan ve aldatan, zenginliğe dayalı kibir ve gururun sembolü olan adamın durumuna düşer. Zira rızık verenin ancak Allah olduğu iman ve şuurundan sonra çalışmak ve gayret göstermek bir anlam kazanabilir. Bu yüzden, rızık salt çalışma ve gayrete bağlamak, sebebi, *müsebbibü'l-esbâb* ve *müsebbib-i hakikî* olan Yüce Yaratıcı yerine koymak gibi bir yanlışa sürükler. Şüphesiz bu anlamda *tevekkül*, özgürlük ve bağımsızlık demektir. Nitekim Peygamber (s.a) şöyle buyurur: “Ey insanlar, Allah’tan korkarak sorumluluklarınızın farkında olun ve rızık arayışında orta yol takip edin. Zira hiçbir kimse rızkını -gecikmiş olsa bile- tastamam elde etmeden ölmeyecektir. O halde Allah’tan korkarak sorumluluklarınızın farkında olun ve rızık arayışında orta yol takip edin. Helâl olanı alın, haram olanı da terk edin!”⁵⁰ “Eğer siz gereği gibi Allah’a tevekkül etseydiniz, sabahleyin aç gidip akşamleyin tok dönen kuşlar rızıklandırıldığı gibi size de rızık verilir.”⁵¹

VIII. ZENGİNLİK VE FAKİRLİĞİN BİRER HAL OLDUĞUNU BİLMEK

Zenginlik ve fakirlikten hangisinin faziletli olup olmadığı konusunun, İslam alimleri arasında tartışıldığı görülür. Hatta, çok yönlü bir İslâm âlimi olan Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın (ö. 458/1066), fakirliğin zenginliğe faziletli kılınması anlamına

⁴⁹ el-Kasas, 28/78.

⁵⁰ İbn Mâce, “Ticârât,” 2; Ebû Abdillâh Muhammed en-Nîsâbü'rî Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, haz. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: 1411), 2:4, 4:361.

⁵¹ Tirmizî, “Zühd,” 33; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1:52; İbn Mâce, “Zühd,” 14; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4:318.

gelen *Tafzîlü'l-fakr ale'l-gınâ* adlı bir eser⁵² yazdığı da bilinir. Ancak onun gibi diğer bir İslâm âlimi olan İbnü'l-Cevzî'ye (ö. 597/1201) göre, "Fakirin kendini zenginden hayırlı görmesi, İblis'in hile ve aldatmasındandır. Hayırlı ve faziletli olmak, varlık ve yoklukla değil bunun ötesinde bir şey; niyet ve hal ile, yani mal varlığından maksadın ne olduğunu ve bunun ne şekilde kullanılması gerektiğini kavramakla mümkündür."⁵³ İbnü'l-Cevzî'nin bu tesbiti gayet yerinde olmalıdır. Esasen zenginlik ve fakirlik konusundaki değer ölçüsü, maddî varlık ve yokluğa değil insanın ahlâkî tutum ve davranışına bağlıdır.

Nitekim Endülüslü âlim İbn Hazm (ö. 456/1063) zenginlik ve fakirliğin birer hal olduğunu belirterek üstünlüğün ancak amel ve takvada olacağını ve muhacir fakirlerinin sadece fakir oldukları için değil, amelleri daha fazla olduğundan Cennete önce gireceklerini ifade eder. İbn Teymiyye (ö. 728/1327) de aynı noktaya vurgu yapar: "Sahih olan görüşe göre, onların en faziletli olanı en takva sahibi olanıdır. Eğer takvada eşit olurlar ise (Cennet'teki) derecede de eşit olurlar. Hesapları olmadığından fakirler Cennete önce girerler. Sonra zenginler hesaba tabi tutulurlar. Kimin iyilikleri bir fakirin iyiliklerinden daha fazla olursa, girişte geç kalsa da onun Cennetteki derecesi daha yüksek olur. Kimin iyilikleri bir fakirin iyilikleri altında kalırsa, onun derecesi de fakirin derecesi altında kalır."⁵⁴

İbn Mâce'nin *Sünen*'inde, "iktisâdî teşebbüslere teşvik (el-hass ale'l-mekâsib)" bab başlığı altında şu hadis zikredilir: "Müttakî için zenginlikte sakınca yoktur. Müttakî için sağlık, zenginlikten daha hayırlıdır. Gönül hoşluğu nimettendir."⁵⁵ Ayrıca "Allah takva, tevazu ve mahviyet sahibi zengini sever"⁵⁶ buyuran Peygamberimiz (s.a), özellikle takva vurgusu yaparak zengininin nasıl bir vasıf kazanması gerektiğini açıklamıştır.

Hadislerde fakirliğin şer ve fitne sebebi olarak korkulan, istenmeyen ve insana görev ve sorumluluğunu unutturan bir durum olduğu kadar, onurlu duruş

⁵² Eser basılmıştır (haz. Üsâme Ahmed Muhammed Abdurrahîm ve Târik Muhammed et-Tavârî, *Mecelletü âlemi'l-mahtûtât ve'n-nevâdir* 13, no. 1 (2006): 86.

⁵³ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 445.

⁵⁴ Takıyyüddîn Ahmed İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetâvâ* (Beyrut: 1398), 11:21, 122.

⁵⁵ İbn Mâce, "Ticârât," 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5:372, 381.

⁵⁶ Müslim, "Zühd," 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1:168.

sergileyen, sabır ve iffetiyle olgunluk gösteren fakirlerin zenginlerden önce cennete gireceği ve onların cennet ehlinin çoğunu oluşturacağı haber verilmiş, zenginliğin azgınlığa sürükleyen ve cehenneme yaklaştıran yakıcı tarafına dikkat çekilmiştir⁵⁷. Bu hadislerinde Peygamberimiz (s.a), fakirlik fitnessinden Allah'a sığınmış, Allah'tan iffetli kılmasını ve başkasına muhtaç etmemesini niyaz etmiş, ümmetini "Fakirlikten, kıtlıktan, zilletten, kötülük etmekten ve kötülüğe maruz kalmaktan Allah'a sığın!" diye uyarmıştır.

Yüce Kur'an, hayatın iyi ve kötü yönleriyle bir sınav alanı olduğu gerçeğini beyan eder.⁵⁸ Öyle anlaşılıyor ki, "ilk bakışta çelişkili gibi görünen fakirliğin lehinde ve aleyhindeki rivayetler aslında İslâm'ın benzer konulardaki tutumuyla da uyumlu olarak haklar ve ödevler, yetkiler ve sorumluluklar arasında denge bulunduğuna işaret etmeyi amaçlar. Her nimetin, her mahrumiyet ve sıkıntının maddî sebeplerinin yanı sıra İslâm'ın yaratılış ve kullukla ilgili genel telakkisi açısından da makul bir açıklaması yapılarak hem tevhid inancının hayatın her safhasını kuşatan bütünlüğü hem de kişilerin ruh sağlığı, yaratıcıya ve hayata bağlılıkları, kendilerine saygıları korunmuş olmaktadır."⁵⁹

Görebildiğimiz kadarıyla, Hz. Peygamber fakirden ziyade, zengin olup benlik ve çıkar kavgalarına giren muhterislerden endişe duyduğunu haber vermiştir. Nitekim "Sakin, kendilerini denemek için onlardan bir kesimi faydalandırdığımız dünya hayatının süs ve cazibesine gözlerini dikme! Rabbinin rızık ve nimeti daha hayırlı ve daha kalıcıdır"⁶⁰ uyarısına muhatap olan Rasûl-i Ekrem, "Benden sonra, sizin hakkınızda en çok korktuğum şeylerden birisi, dünyanın zinet ve câzibesinin size açılmasıdır"⁶¹ diyerek ümmetini dünyevileşme tehlikesinden koruyup dengeli bir yaşam tarzına yönlendirmeyi hedeflemiştir. Rasûl-i Ekrem'in, zenginliği ve cömertliği sebebiyle bazı sahabîlere nisbetle kendisinin daha faziletli

⁵⁷ Bkz. Buhârî, "Rikâk," 16; Müslim, "Zikir," 49; Ebû Dâvûd, "Edeb," 101; Tirmizî, "Zühd," 3; İbn Mâce, "Duâ," 3; Nesâî, "İstiâze," 14, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1:168, 389.

⁵⁸ el-Enbiyâ 21/35, el-Mülk 67/2, el-Bakara 2/155-157.

⁵⁹ Osman Eskicioğlu, "Fakir," iç. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 12 (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 131.

⁶⁰ Tâhâ, 20/131.

⁶¹ Buhârî, "Zekât," 47; Müslim, "Zekât," 123.

olduğu zehabına kapılan Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı "Allah bu ümmete ancak zayıflarıyla; onların duaları, namazları ve ihlâsları ile yardım eder (onları kollayıp gözetiniz)."⁶² diye uyarması da aynı gerekçe ile açıklanabilir.

IX. GÖSTERİŞLİ YAŞAM TARZINDAN UZAK DURMAK

Şer'î bir hüküm olarak insanın kendisinin ve aile efradının geçimini sağlayacak ve zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak kadar çalışıp kazanması farzdır. Allah yolunda infak etmek, yoksulların, dost ve yakınlarının ihtiyaçlarını gidermek için kazanması müstehap/mendup, refah içinde bir hayat sürmek için çalışması ise mubah görülür. Ancak övünmek ve üstünlük taslamak, hırsa kapılarak başkasının servetiyle yarışmak ve taşkınlık yapmak için kazanmak haram sayılır. Nitekim "Âdemoğlunun şunlar dışında bir hakkı yoktur: Oturacağı ev, bedenini örtecek elbise, yiyecek ekmek ile su koyacak kap"⁶³ hadisi, insanın hakkı olan şeylerin iâşe ve ibate gibi zarurî ihtiyaç maddeleri olduğunu gösterir.

Bu sebeple Rasûl-i Ekrem'in şu duası, bu açıdan dikkat çekici görülmelidir: "Allahım, beni mütevazı olarak yaşat, mütevazı olarak canımı al ve mütevazı olanlar zümresinde haşret!"⁶⁴ Bu dua cümlelerinde geçen ve "mütevâzı" diye tercüme edilen "miskin" kelimesi ile alçak gönüllülük, zühd ve kanâat ahlâkı kastedildiği anlaşılır. Nitekim İbn Kuteybe (ö. 276/889) şöyle der: "Sanki Hz. Peygamber, Allah'tan kendisini cebbârlardan ve mütekebbirlerden kılmamasını ve onların zümresinde kendisini haşretmemesini istemiş gibidir. Söylediklerimizi doğrulayan bir delil de şudur: Şayet Rasûlullah (s.a) Allah'tan fakirlik mânasında miskinliği istemiş olsaydı, Allah onu bu isteğinden menederdi. Zira Allah Teâlâ, onun ruhunu kendisine verdiği birçok ganimetle zengin bir halde iken kabzetmiştir. Medine'deki bahçeleri, malları ve Fedek arazisi gibi miras bırakan bir şahsiyet için "fakir olarak öldü" denemez. Allah şöyle buyurur: "O, seni yetim bulup barındırmadı mı? Şaşırmış bulup da yol göstermedi mi? Ve seni yoksul

⁶² Nesâî, "Cihâd," 43.

⁶³ Tirmizî, "Zühd," 30.

⁶⁴ Tirmizî, "Zühd," 37; İbn Mâce, "Zühd," 7.

bulup zengin etmedi mi?"⁶⁵ Rasûlullah (s.a) Elçi olarak gönderildiğinde ve vefatı anındaki hali Allah'ın buyurduğu hususa delalet eder. Çünkü o, fakir olarak Peygamber oldu, zengin olarak ruhu kabz olundu. Bu da onun Rabbinden istediği miskinliğin fakirlik olmadığını gösterir."⁶⁶

Tefsir, kelim ve fıkıh âlimi Mâtürîdî (ö. 333/944), "Ve seni yoksul bulup zengin etmedi mi?" âyetinin tefsirinde, Allah'ın ahiret hayatında ona vaad edip gösterdiği ve hazırladığı nimet ve imkanlar karşısında Rasûl-i Ekrem'in nezdinde dünyanın bir sineğin kanadına denk olmayacak kadar değersizleştiği ve bu sebeple "zenginlik kalbin zenginliği (fakirlik de kalbin fakirliği)dir"⁶⁷ hadisinin rivayet edildiği yorumunu yapar. Ardından da visal orucunda olduğu gibi bizim muttali olamayacağımız türden bir zenginlik hali lütfettiği ihtimaline dikkat çektiği gibi, Hz. Hatice'nin malı ile onu zengin kıldığı veya verdiği rızıkla razı kılıp kanaatkâr eylediğine dair görüşlere de yer verir.⁶⁸

Gerçekten de Hanefî fakihi, muhaddis ve müfessir Alî el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) ifadesiyle "Rasûl-i Ekrem'in *fakrı* ıztırarî / meburî değil ihtiyarî idi. Zira kendisine bütün dünya arz edildiği halde tamamen yüz çevirip kabul etmemiş, 'bir gün aç kalıp sabrederim, bir gün doyar ve şükrederim' demiştir. Sonra dünyevi imkanlar tekrar cazibesiyile geldiğinde onları toplamaya iltifat etmeyip onların paylaşılmamasına rıza göstermemiş, aksine isâr ve iyi-kötü herkese sarf makamını tercih etmiştir."⁶⁹ Ayrıca çok yönlü bir İslâm alimi olan Şevkânî de (ö. 1250/1834) bahse konu olan âyette Rasûl-i Ekrem'in mal çokluğu anlamında zengin olmadığı, ihtiyaç duyduğu ve memnun kalacağı ölçüde mala sahip kılınmasının kastedildiği ve gerçek zenginliğin de bu olduğu

⁶⁵ ed-Duhâ, 93/6-8.

⁶⁶ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs* (Beyrut), 113-114.

⁶⁷ Bkz. Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, XII, 445-446. "Gerçek zenginlik mal çokluğu değildir. Aksine zenginlik göz tokluğu ve gönül zenginliğidir" hadisi için bkz. Buhârî, "Rikâk," 15; Müslim, "Zekât," 130; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5:183.

⁶⁸ Bkz. Ebû Mansûr Muhammed es-Semerkindî Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (İstanbul: Dâru'l-mîzân, 2010), 17:248-249.

⁶⁹ Ali el-Kârî, *Şerhu Müsned-i Ebî Hanîfe* (Beyrut), 16.

kanaatindedir.⁷⁰ Bu yorum ve değerlendirme adil, merhametli ve örnek duruşlarıyla Peygamber varisi olan yöneticilerin görev ve sorumluluklarına işaret eder. Nitekim Hz. Ömer'in aldığı şu kararın, özellikle günümüz şartlarında ivme kazanan dünyevileşme süreci karşısında örneklik teşkil ettiği söylenebilir:

Ömer b. el-Hattâb (r.a), tereyağı ile ekmek yerken bedevi bir adamı sofrasına davet etti. Adam ekmeğini tabağın dibindeki yağa sürüp iştahla yemeye başladı. Hz. Ömer, "Sen katığı olmayan birine benziyorsun" deyince, adam "Vallâhi şu zamandan beri tereyağı yemedim ve onun yenildiğini de görmedim" diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Halk eski refah ve bolluk günlerine kavuşuncaya kadar tereyağı yemeyeceğim" dedi.⁷¹

SONUÇ

Hz. Peygamber'in Ticaret Ahlâkının Esasları konulu bu makale, şu madde başlıkları altında hazırlanmıştır: Bilgi Temelli Ticaret Tecrübesine Sahip Olmak, Girişimcilik, İşe Erken Başlamak, Dürüst ve Güvenilir Olmak, Ölçü ve Tartıda Titiz Davranmak, Alım Satımda Kolaylık Sağlamak, Rızık Arayışında Orta Yol İzlemek, Zenginlik ve Fakirliğin Birer Hal Olduğunu Bilmek, Gösterişli Yaşam Tarzından Uzak Durmak.

Hz. Peygamber'in sünnet ve hadislerinin inşa ettiği ahlâk sisteminde öne çıkan ticarî esasları özetle belirlemeyi hedefleyen bu mütevazı çalışmada şu gerçek bir kez daha ortaya çıkmış bulunmaktadır: Dünya ile ahiret arasında sağlıklı bir denge kurularak hayat anlam kazanır; bireysel ve toplumsal anlamda çözümler önlenecek insanî-ahlâkî her alanda gelişme yaşanır. Doğruluk, güven, cömertlik, karz-ı hasen, kanaat, tevekkül, tokgözlülük ve helal kazanç gibi erdem ve olumlu değerlerin yerleşmesi, yalan, güvensizlik, aldatma, tefecilik, cimrilik, savurganlık, açgözlülük ve haram kazanç gibi olumsuz gidişatın, suç ve günahların son bulması için sıkı bir mücadele vardır. Ne var ki, bütün bir insanlığın kurtuluşu için onun getirdiği ahlâk sisteminin, hukukî müeyyide ve yasal düzenlemelerle tahkim edilerek sürdürülmesi gerekir.

⁷⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî Şevkânî, Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti min ilmi't-tefsîr. (Beyrut: 1983), 5:537-538.

⁷¹ İbn Enes el-Medenî Mâlik, *el-Muvatta'*, haz. Muhammed Fuad Abdalbaki (Mısır: 1370), "Sıfatü'n-Nebî," 10.

Hz. Peygamber'in ticarî ahlâkını bireysel ve toplumsal hayatında benimseyip özümseyen iş dünyasının, Kur'an'da zikr-i cemîl ile yâd edilen Rahmân'ın dostları safında yer aldığı görülür. Zira onlar şöyle yâd edilir: "Onları ne ticaret ne de kazanma hırsı Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyabilir. Onlar, kalplerin ve gözlerin dehşetle döneceği günden korkarlar. Çünkü (o dehşet günde) Allah, onları yaptıklarının en güzeliyle ödüllendirecek ve onlara lütuf ve cömertliğinden fazlasıyla verecektir. Dilediğine hesapsız rızık bahşeden Allah'tır" (en-Nûr 24/37-38). Aksi halde, Allah'ın yaratıcı kudret olduğunu kabul etmesine rağmen, O'nun Kur'an öğretileri yoluyla iş ve ticaret hayatına karışmaması gerektiğini ileri sürenlerin, cahiliye dönemindeki müşrik Arapların tanrı tasavvurunu paylaştıklarından onlarla aynı akıbeti hak edecekleri bilinmelidir.

Hakem Değerlendirmesi: Çift kör hakem.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek alıp almadığını belirtmemiştir.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması olmadığını belirtmiştir.

Etik Kurul Onayı: Yazar etik kurul onayının gerekip gerekmediğini belirtmemiştir.

Peer Review: Double peer-reviewed.

Financial Support: The author has not specified whether financial support was received for this study

Conflict of Interest: The author declares that there is no conflict of interest

Ethics Committee Approval: The author has not specified whether ethics committee approval was required.

KAYNAKÇA

- Aclûni, İsmail b. Muhammed el-Cerrahi. *Keşfu'l-hafâ ve muzîlu'l-ilbâs amme's-tehera mine'l-ehadis ala elsineti'n-nâs*. Kahire.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. Kahire: 1313.
- Aktan, Hamza, "İstisnâ'." iç. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 23, 393-396. İstanbul: TDV Yayınları.
- Ali el-Kârî. *Şerhu Müsned-i Ebî Hanîfe*. Beyrut.
- Atalay, Hatice, "Hukuk-Ahlâk İlişkisi Bağlamında İslâm ve Türk Hukukunda Ticarî Ahlâk İlke ve Kuralları." Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.
- Avcı, Mustafa. "Mecelle'ye Göre Dostluk ve Düşmanlığın Tanıklığa Etkisi." *Akademiar Dergisi*, no. 6 (2019): 169-190.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed. *Şuabü'l-îmân*. Haz. Muhammed es-Saîd Zağlûl. Beyrut: 1990.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Camiu's-sahih*. İstanbul: 1979.
- Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah. *Sünen*. Kahire: 1987.
- Ebu Davud, Suleyman b. Eş'as es-Sicistani. *Sünen*. İstanbul: 1981.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021.
- Eskicioğlu, Osman. "Fakir." iç. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 12, 129-131. İstanbul: TDV, 1995.
- Güler, Zekeriya. *40 Hadiste İş ve Ticaret Ahlakı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed en-Nîsâbü'rî. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. Haz. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1411.
- Hamîdullah, Muhammed, *İslâm'a Giriş*. Çev. Cemal Aydın. Ankara: 1996.
- Haraiti, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer es-Sâmerrî. *Mekârimü'l-ahlâk ve meâlîhâ ve mahmûdu tarâikihâ*, Kahire: 1999.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Haz. Bin Bâz, Muhammed Fuâd Abdülbâkî ve Muhibbüddîn el-Hatîb. el-Mektebetü's-Selefiyye, 1379.

- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman. *Telbîsü İblîs*. Haz. Abdürrezzâk el-Mehdî, Beyrut: 2000.
- İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî. *Islâhu'l-mâl*. Haz. Muhammed Abdülkâdir Atâ. Beyrut: 1993.
- İbn Mâce, Ebu' Abdillah Muhammed el-Kazvini. *Sünen*. Kahire: 1952.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*. Beyrut.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed. *Mecmûu'l-fetâvâ*. Beyrut: 1398.
- Köksal, Asım Cüneyd. *Fıkıh Usulünün Mahiyeti ve Gayesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2021.
- Mâlik, İbn Enes el-Medeni. *el-Muvatta'*. Haz. Muhammed Fuad Abdulbaki. Mısır: 1370.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed es-Semerkindî. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. İstanbul: Dâru'l-mîzân, 2010.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*. Dâru mektebeti'l-hayât, 1986.
- Münâvî, Muhammed Abdurraûf. *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmi's-sağîr min ehâdîsi'l-beşîri'n-nezîr*. Mısır: 1356.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccac el-Kuşeyri en-Nisabûri. *es-Sahîh*. Kahire: 1955.
- Nesâî, Ebu' Abdirrahman Ahmed. *Sünen*. Beyrut.
- Nevevi, Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya. *Sahîhu Muslim bi şerhi'n-Nevevi (el-Minhac fi şerhi Sahih-i Müslim)*. Müessesetü Kurtuba, 1991.
- Rağıb el-İsfahânî. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. Haz. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Dımaşk: 1412.
- Râğıb el-İsfahânî. *ez-Zerîa ilâ mekârimi's-şerîa*. Haz. Ebü'l-Yezîd Ebû Zeyd el-Acemî. Kahire: Dâru's-Selâm, 2007.
- Sulu, Muhammed. "Ticaret Hukukunun Kaynağı Olarak Ticari Örf ve Adet Üzerine Bazı Değerlendirmeler." *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9, no. 1 (2022): 217-242.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî. *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti min ilmi't-tefsîr*. Beyrut: 1983.

Tirmizi, Ebu İsbâ Muhammed. *Sünen*. İstanbul: 1992.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet. *Türk Medeni Hukukunun Umumi Esasları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1951.

Zemahşeri, Ebu'l-Kâsım Mahmûd el-Hârizmî. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. Haz. Mustafa Hüseyin Ahmed. Menşûrâtü'l-belâğa, 1947.